

Inhoud

Inleiding	6	Ontruiming en afbraak	58
Nog steeds is de Atlantikwall als een open wond in onze stad		De Katwijk 110	60
	8	Surrogaatproducten	62
		Bevrijdingsfeesten	64
INTERVIEW: Rudi Hemmes over zijn tocht naar Engeland	10	Typemachines van het Rode Kruis	66
Peter Ton, martelaar voor de NSB	12	Pater Apeldoorn	68
Luchtbescherming	14	Bartholomeüs Bloembergen	70
De Jeugdstorm	16	Het gebroken geweertje	72
Duindorp, een interneringskamp	18	Villa Windekind	74
Stadslandbouw, plantsoenaardappelen en recepten	20	Het Oranjehotel	76
Ockenburgh	22	Jodenvervolgning	78
Een V-2 op nieuwjaarsdag	24	Nationale feestrok en CS-6	80
Winterhulp Nederland	26	Reedijk en het Haagsch Levensmiddelenbedrijf	82
Kleykamp	28	Grada Taal en de Enkes fabriek	84
Soldaat van Oranjestrand	30	Het tientje van Lieftinck	86
Onderduiken in de Citroenstraat	32	De Rijkskweekschool	88
Jehova's getuige Jaap van Dien	34	De bunker van Seyss-Inquart	90
Stripverhalen en films	36	Verzet op de Laan van Meerdervoort 415a	92
Nederlanders aan het Oostfront	38	Dolle Dinsdag	94
Spelen in de bunkers	40	Oorlogsmunten	96
George Maduro	42	De aanslag op het spoor bij 't Haantje	98
De Nationaal-Socialistische Beweging	44	De Nederlandsche Arbeidsdienst	100
Noodkachel en hooikist	46	Een groet aan de Nederlanders in bezet gebied	102
Operatie Manna, Chowhound en Faust	48	Seiffardt of Seyffardt?	104
Blut und Ehre - Moed, Eer en Trouw	50	Jaap Zwalf, de 'rooie' onderduiker	106
Hergebruik vlak na de oorlog	52	Uit de trein gesprongen	108
Luchtafweer in de duinen	54	Mobilisatie	110
Hongerwinter, de wonderen zijn de wereld nog niet uit	56	INTERVIEW: Yvonne Keuls over de hongervinter en de bevrijding	112

Bombardement Bezuidenhout - Hroswitha Kohlsaak	114	De Bomen- en Bloemenbuurt als jazzmekka	172
Razzia, operatie sneeuwvlok	116	Zelfgemaakte radio's	174
Jacobus Lentz, een overijverig ambtenaar	118	Het Interkerkelijk Bureau voor Noodvoedsel- voorziening en Kinderuitzending (IKB)	176
Johan (Hans) Teengs Gerritsen ontmoet Gert Nales	120	Hirschel wordt Van Wijngaarden	178
Een afscheidsbrief, verlovingsringen en een foto	122	Reddingsboot Zeemanshoop	180
Landmijnen op het strand	124	Jan Anderson	182
Celebesstraat 74, van verzetshuis naar Oranjehotel	126	Hendrik (Henk) Casper de Bruijn	184
Propaganda en verzet in de bioscoop	128	Fusillade op de Parallelweg	186
De knokploeg van Carlos Germann: KP-Carl	130	Salomon Jean René de Monchy	188
HBS spelers Kramer en Lievendag verlaten Houtrust	132	Een Amerikaanse jeep op de Veenkade	190
Het uniform van Air Commodore Geddes	134	Anton Mussert	192
De bevrijding van Den Haag en de 'Victory Parade'	136	Bronovo	194
Ter nagedachtenis van A.W. van der Rest	138	Stolperstein	196
Vaarwel mijn dierbaar Scheveningen	140	De groep Rijk van Ommeren	198
De Haagse brandweer in de oorlog	142	Marius Snoeck	200
Een V-2 stort neer op de Westduinweg	144	Bombardement Bezuidenhout - Familie Heemskerk	202
Een stoffenzaak in de Fahrenheitstraat	146	Frans Cayaux	204
De Stijkelgroep	148	Spionagelogggers, de Abwehr en de HD 220	206
Postzegelhandel Manuskowski	150	Gezelschapsspellen	208
Het Joodse monument en de koffer van Rie Hakker	152	Hendrik (Hein) Casper de Bruijn	210
De jas van Eliazar Blei Weissmann	154	Het Verkadeblik van Grietje Frank-Mogendorff	212
Sally Dormitz	156	INTERVIEW: Rabbijn Soetendorp over een betere wereld	214
Johan Hendrik Westerveld en de Ordedienst	158	Dankwoord	216
Harmen Westra, NSB-burgemeester	160		
Raymond Ray W. Eriksen of George Isoucas?	162		
Mortka (Max) Oescher Nitzowitsch	164		
David Smith, boven Rijswijk neergeschoten	166		
Berechting - Bijzondere Rechtspleging	168		
Maurits den Hartog	170		

Inleiding

Honderd verhalen die nooit vergeten mogen worden! Waarom niet?

Uit respect voor de mensen die in onze stad geleefd hebben in een tijd dat een donkere schaduw over de wereld gleeed. Den Haag werd zwaar getroffen. Hevige gevechten bij Ypenburg en Ockenburgh aan het begin van de oorlog. De verwoesting van Scheveningen. Het Oranjehotel en de fusillades op de Waalsdorpervlakte. Het vreselijke bombardement op Bezuidenhout. Zowat een hele stadswijk die brandde. Het wegvoeren en vermoorden van minstens 12.000 joden en andere Hagenaars uit zogenoemde minderheidsgroepen. De Hongerwinter met ook nog eens extreme koude. Als alle Haagse oorlogsslachtoffers, doden en gewonden van toen, nu zouden leven, zou het ADO Den Haag stadion te weinig plaatsen bieden.

De drie schrijvers/samenstellers van dit boek zijn allen babyboomers. Zij zijn geboren in de jaren vijftig. De babyboomers groeiden op in de jaren zestig, zeventig. Vrijheid zat in de lucht. Democratie zou voor eeuwig in ons aller DNA zitten. Althans, dat dachten velen. Wat later, na de Koude Oorlog, ging de democratie de hele wereld over. Dictaturen zouden voorgoed verdwijnen. De Amerikaanse filosoof Francis Fukuyama schreef over 'het einde van de geschiedenis.' Hoe naïef dit alles, want de laatste jaren rukken autoritaire leiders in steeds meer landen weer op.

Post, Van der Hoeven en Wienbelt prijzen zich gelukkig dat zij de waarschuwendende verhalen van 'dat nooit meer' nog van hun ouders gehoord hebben. Johan van der Hoeven zat in de jaren zestig met zijn vader te kijken naar de eerste televisieserie over de Tweede Wereldoorlog. Loe de Jong, directeur van het Rijksinstituut voor oorlogsdokumentatie (RIOD), vertelde met zijn karakteristieke stem over de hongerwinter. Johan: 'En toen wij de beelden van overvliegende Lancasters zagen die voedsel uitwierpen boven Duindigt, liepen de tranen bij mijn vader over de wangen.' De vader van Ton Wienbelt vocht in Ockenburgh als sergeant bij het regiment Jagers. Verhalen op de scheidslijn tussen leven en dood. Zijn vader heeft het gered en dat geldt ook voor de vader van Willem Post die

na een razzia werd opgesloten in de Haagse dierentuin. Op weg naar Duitsland sprong hij uit de trein en bleef zo uit handen van de Duitsers.

In onze stad leven nog duizenden mensen die de oorlog hebben meegemaakt. Ze zijn op hoge leeftijd. Ruimen hun zolders op in de huizen waar ze vaak lang gewoond hebben. Ze vinden papieren en andere spullen van toen. Zij, of hun familieleden, hebben veel verhalen voor dit boek geleverd. Hun oorlogsherinneringen geven zij op deze wijze door aan de jeugd. Opdat we nooit vergeten en vooral ook leren van een tijd die, als je de wereldgeschiedenis bekijkt, als van 'eergisteren' was. Democratie en vrijheid zijn niet vanzelfsprekend. Dat is een les van toen, maar ook een voor heden en toekomst.

Samensteller/schrijver **Johan van der Hoeven**. Tot voor kort conservator van het Museum Rotterdam 40-45 NU. Hij publiceerde in 2017 het boek "Vergeten verhalen, 100 Rotterdamse oorlogsherinneringen". Dit boek is vertaald in het Engels en Duits. Als Hagenaar nam hij het initiatief om een soortgelijk boek over Den Haag en de Tweede Wereldoorlog te publiceren.

Schrijver **Willem Post**. Haags historicus. Naast Amerikaanse geschiedenis en politiek heeft hij grote belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog. Hij voerde actie voor een Soldaat van Oranjestrand en samen met oud-wethouder Rob van der Laar voor een gedenkteken op Ockenburgh. In 2020 heeft hij zich ingezet voor een gedenkteken voor onze Canadese bevrijders op het De Savornin Lohmanplein.

Vormgever/fotograaf **Ton Wienbelt**. Hagenaar met een grote fascinatie voor de Tweede Wereldoorlog. In 2019 werkte hij samen met Willem Post aan een Bevrijdingsspecial over het laatste oorlogsjaar. Hij maakte fotoreportages over belangrijke gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog in onder meer Normandië, Margraten en Westerbork.

Nog steeds is de Atlantikwall als een open wond in onze stad

Den Haag met z'n brede lanen en pleinen. Stad van zee en ruimte. Den Haag is anders dan vele andere steden. Een heerlijke wandel- en fietsstad. Toch heeft die ruimte ook een donkere kant. Wie over de Segbroeklaan fietst, in feite midden in de stad, ziet een gordel van groen en water, met uitgestrekte lintplantsoenen. Maar onder dat lieflijk groen schuilt een gruwelijke werkelijkheid die rechtstreeks terugvoert naar de Tweede Wereldoorlog.

Den Haag is een onderdeel van de 5.000 kilometer lange *Atlantikwall*. De stad is Duits bestuurscentrum en beschikt over de haven van Scheveningen. Voor Hitler en de zijnen van groot strategisch belang. Op onze brede stranden zou de geallieerde invasie plaats kunnen vinden.

Den Haag krijgt niet alleen bunkers en andere verdedigingswerken direct langs de kust, maar ook dwars door de stad. De vijand kan immers ook een omtrekkende beweging maken. Van Kijkduin via de Haagse Beek tot aan het Gemeentemuseum zigzagt een ongeveer 25 meter brede tankgracht. Met onder meer tankmuren, drakentanden en een tankgracht loopt de 'Wall' verder richting het Malieveld en Clingendael. Bij het landgoed Zorgvliet (waar het Catshuis, de ambtswoning - sinds 1963 - van de premier staat) wordt de tankgracht dwars door een villapark doorgetrokken naar de Scheveningseweg. De helft van het Haagse Bos wordt gekapt. De uiteinden van dit stuk *Atlantikwall* sluiten aan op de kustverdediging.

Foto AVIODROME, Lelystad

Vanwege de aanleg van de *Atlantikwall* worden meer dan 135.000 mensen uit hun huis gezet. Maar liefst een kwart van de Haagse bevolking. De balans die in 1945 wordt opgemaakt, vermeldt bijna 8.500 verwoeste en meer dan 12.000 beschadigde huizen. Bij het bombardement op het Bezuidenhout door de Engelsen op 3 maart 1945 'verdwijnen' nog eens ruim 3.000 huizen. Er vallen in de brandende wijk meer dan 500 doden en vele gewonden. Bij ongelukken met V-1's en V-2's gaan ook honderden huizen verloren en waarbij doden en gewonden vallen. Den Haag is een zwaar getroffen stad.

In onze tijd vertelt het indrukwekkende Atlantikwall Museum in Scheveningen het verhaal van de bunkers en de versperringen die nog steeds als littekens te zien zijn in onze duinen en parken. Wie vanuit de lucht onze stad aanschouwt en de blik scherp stelt, kan er nog een aantal zien. Als rotspuntjes in het zand. Maar de tankgracht meer landinwaarts is helemaal goed zichtbaar. Het is geen 'dode' gordel meer, maar een oase van bloemrijk groen en water. Wat een symboliek: groei en bloei. Het leven overwint!

Rudi Hemmes over zijn tocht naar Engeland

Hij was nog maar 16 toen de Duitse parachutisten massaal neerdaalden boven 'zijn' Den Haag en omgeving. *'Als jonge knul vond ik het best indrukwekkend allemaal. Ik was nieuwsgierig, pakte de fiets op weg naar de vliegvelden Ypenburg en Ockenburgh. Ik kwam Duitse militairen tegen die overigens best aardig waren. Ze vroegen mij de weg. Dat wist ik natuurlijk niet. Moesten ze zelf maar uitzoeken.'*

Iets later, als student geneeskunde in Utrecht, was Hemmes meer geïnteresseerd in wat hij kon doen om de Duitsers dwars te zitten, dan arts te worden. Al vlot besloot hij met vriend en buurjongen Bob Tusenius naar Engeland te gaan. *'Iedere nacht zag je Engelse bommenwerpers overvliegen. Wij dachten: daar moeten we naar toe om mee te helpen die Duitsers er uit te schoppen.'*

Mei 1943 vertrokken ze voor een maandenlange tocht door België, Frankrijk en over de Pyreneeën naar het Spanje van generaal Franco. Het was een helse tocht. *'Ik had nog nooit een berg gezien'*. De dalen in dat gebergte lopen allemaal van oost naar west, dus beide Nederlanders moesten met hun gids berg na berg over. Stoppen kon niet. Dat betekende met bebloede voeten doorlopen en dan niet over gebaande paden.

In Spanje was de ontvangst niet vriendelijk. Ze werden meteen gearresteerd. *'Ze hadden ons kunnen fusilleren. Ik denk dat dat niet gebeurde omdat Franco zag dat Montgomery in Noord-Afrika successen boekte. Het waren onzekere tijden. Hoe zou de oorlog aflopen? Hij zat blijkbaar niet te wachten op dode Nederlanders.'* Met hulp van de Nederlandse ambassade kwamen de mannen vrij. Via Portugal kwamen ze begin 1944 in Engeland aan. Alle Engelandvaarders brachten een kennismakingsbezoek aan koningin Wilhelmina. Zo ook Hemmes en Tusenius. *'Zat je opeens tegenover de koningin die je in Den Haag alleen in de Gouden Koets had gezien.'* Hemmes heeft een grote bewondering voor de strijdvaardige koningin.

Hemmes werd ingedeeld bij de Prinses Irene Brigade, een verzameling van Nederlandse vrijwilligers uit verschillende landen. Hij bleek een goed schutter te zijn en werd soldaat in opleiding. Augustus 1944 waren de mannen klaar voor

het echte werk. *'Met droge voeten kwamen we in Normandië aan want in Arromanches was een kunstmatige haven aangelegd waardoor we keurig aan land kwamen. Onderweg door Normandië werd nog hevig gevochten. Het bizarre is dat je dode lichamen ziet, kapotgeschoten gebouwen en voertuigen maar toch denkt dat dit "gewoon" bij een oorlog hoort. Er ontstaat een totaal andere werkelijkheid dan in het dagelijkse leven.'*

Als we het over de stranden van Normandië hebben, valt hij stil. *'Ongelooflijk. Ongelooflijk'*, herhaalt hij zichzelf. *'Als je die steile kliffen gezien hebt bij Pointe du Hoc dan besef je dat het absoluut niet kon wat die moedige U.S. Rangers deden. Onder vuur klommen ze recht omhoog. Ongelooflijk!'* Hemmes vertelt dat de Duitsers zeer verrast waren omdat zo'n aanval vanuit zee in dit gebied bijna onmogelijk was. En al helemaal met regen en wind. *'Ze dachten aanvankelijk dat het een valstrik was. Ze wisten niet wat ze meemaakten. Ikzelf dacht tot op het laatst dat de invasie wel eens op de Nederlandse kust zou kunnen plaatsvinden, bijvoorbeeld bij Kijkduin of Scheveningen.'* Bij Valkenswaard passeerde de Prinses Irene Brigade de Nederlandse grens. Ze hielpen mee met de bevrijding van Tilburg en de bedoeling was om in de operatie Market Garden helemaal door te stoten naar Apeldoorn.

Hemmes heeft de bevrijding van zijn Den Haag door de Canadezen en de Prinses Irene Brigade niet meegemaakt. Hij zat voor een verdere militaire opleiding in Engeland. Na de oorlog kreeg hij een glanzende militaire carrière, met als eindrang generaal-majoor. Ook werd hij voorzitter van het Genootschap Engelandvaarders. Hemmes heeft veel op scholen verteld over wat hij in de oorlog heeft meegemaakt. Hij wijst op het belang van geschiedenislessen op basisscholen en dan met de nadruk op de groepen zeven en acht. *'Die kinderen krijgen nauwelijks geschiedenisles en juist zij staan open voor verhalen.'* Eigenlijk zouden verhalen van Engelandvaarders als Hemmes moeten worden vastgelegd, zodat ze 'tot in de eeuwigheid' kunnen worden doorgegeven. Hemmes: *'Bij mijn weten is mijn verhaal en dat van anderen op scholen nooit gefilmd. Ik zou dat prima vinden.'*

Is vrijheid het waard om daarvoor te sterven? Hemmes: *'Niemand wil sterven maar als de vrijheid in gevaar komt, vind ik dat je onmiddellijk iets moet doen om dat grote goed te behouden. Dan neem je bewust het risico dat je uiteindelijk de hoogste prijs betaalt. Maar je moet wel in de gelegenheid zijn. Ik was niet getrouwd en had geen kinderen. Ik wil beslist niet negatief oordelen over mensen die dan passief blijven. Maar als je kunt, kom dan in beweging. De vrijheid is het waard!'*